

LEVENT ÜNSALDI

Bir Ekonomizm Eleştirisi

Türkiye'de Kalkınma Fikri

İçindekiler

2014 BASKISINA ÖNSÖZ	9
GİRİŞ	15

BİRİNCİ BÖLÜM TÜRKİYE’DE KALKINMA SÖYLEMİ

BİRİNCİ KISIM: Toplum Mühendisliği Olarak

Kalkınma

1. Osmanlı’da İlerleme Fikri.....	33
2. Kemalist Dönüşüm	41

İKİNCİ KISIM: Ekonomik Süreç Olarak Kalkınma

1. Küçük Amerika	45
2. Sanayileşme Saplantısı	51
3. Neoliberal Uzlaşım	63

İKİNCİ BÖLÜM TEMSİLLERİN SINIFLANDIRILMASI

Giriş.....	75
------------	----

**ÜÇÜNCÜ KISIM: Meta Yönelimli Modernitenin Tesisi
Olarak Kalkınma**

1. Neoliberal Kalkınma Anlayışı 85
2. İımlı İslam Kalkınma Anlayışı 165
3. Sol Eğilimli Kalkınma Anlayışı 199

DÖRDÜNCÜ KISIM: Bir Kopuş Olarak Kalkınma

1. Kemalist Kalkınma Anlayışı..... 223
2. Radikal İslam Kalkınma Anlayışı 233

SONUÇ..... 247

KAYNAKÇA..... 253

2014 BASKISINA ÖNSÖZ

Büyümeye (ve dolayısıyla kalkınmaya) inanmak, bir anlamda (ve hatta önemli ölçüde) nicel olana, rakama, ölçülebilene, rakamın yarattığı tartışılması bile “abest” gerçekliğe ve bu gerçekliği ölçüp biçen ve “rasyonel” biçimde ortaya koyan “yüce” bilimlere (ekonomi-istatistik) inançtır. Oysa kalkınmaya ilişkin tartışmaların çoğunlukla bir nevi rakamlar mücadelesine dönüşmesi (büyüme rakamları, kişi başına düşen gelir rakamları, kalkınma göstergeleri vb.) rakama ilişkin çok ciddi epistemolojik itirazları gölgelemelidir. Gerçekliğin nicel tezahürü olarak kutsanan rakamlar, göstergeler; söylem ve tahlile bilimsel-nesnel bir hava katmakla kalmaz, yapılan faaliyetin, ölçme faaliyetinin temellerine ilişkin muhtemel bir sorgulamayı da (rakam neyi, nasıl ölçer; her şey ölçülebilir mi, ölçülmeli midir; ölçülenin değeri ve geçerliliği nedir?) güçleştirir. Sahlins bu ölçme saplantısında Batı kültürünün temel zihni şemalarından birinin tezahürünü görür: “Sanki bir tarafta işlevsel, ölçülebilir, rakama dökülebilir, kavranabilmesi mümkün şeyler, nesnelere; diğer tarafta ise tuhaf, değişken, oynak, kaygan, nüfuz edilebilmesi güç muammalar, kalkınma söyleminin ne yapacağını pek bilemediği tahayyüller.”¹

1 Jean-François Baré, “La notion de développement, comme catégorie d’un

Bu nicel-rakam-ölçme fetişizmi tam da bu noktada, şu çok önemli detayı atlamaktadır: Ölçünün doğaya, *doğası gereği* içsel olmadığını, ölçme faaliyetinin, *doğası gereği* bir inşa faaliyetini gerekli kıldığını, dolayısıyla ölçülenin -ne kadar kesinlikle ifade edilirse edilsin- algılayan ve sınıflayan öznenin müdahalesinin bir ürünü olduğunu.

Ekonomik indirgemecilik, kapitalizmin doğuşu ve devamında “toplumsal hayatın ekonomik bileşenlerinin, geri kalan her şeyi tahakküm altına alacak şekilde bir alt sistem hâline dönüşmesiyle”² doğrudan ilişkilidir. Ekonomik olanın öncelikli merkezियeti kalkınma sorunsalına ilişkin çeşitli tematiklerin veya alt bileşenlerin tahlil ediliş biçimlerinde de rahatlıkla gözlemlenebilir. Her şey sanki sonsuz sayıdaki etken, baskın ekonomik bileşenin etrafında karmaşık bir etkileşime giriyormuş veya toplumsal ya da kültürel etkenler ancak ekonomik değişken üzerinde bir etki gerçekleştirdiği takdirde veya ekonomik olan tarafından belirlendiği ölçüde üzerinde düşünülmeyi hak ediyormuş gibi seyrederek. Kalkınmayı engelleyen veya hızlandıran sosyokültürel faktörlerden veya kalkınmanın tetiklediği değişimlerden bahsedildiğinde söz konusu olan tam da budur: Ekonomik faktör üzerinde etkili olması kuvvetle muhtemel çeşitli sosyokültürel değişkenler veya tamamen ekonomik olan tarafından tetiklenen kapsamlı bir sosyal değişim süreci. Bu durum Silvia Sigal’ın uzun yıllar boyunca ve hâlen Latin Amerika’da sosyoloji ve antropolojinin sahada uygulanış biçimleri konusunda yaptığı tespiti doğrular niteliktedir: “Sosyologların çeşitli kalkınma projelerine dâhil edilmesi, tanımını her ne kadar muğlâklığını korusa da büyük ölçüde üretkenliğin artması dâhilinde değerlendirilen bir kalkınma anlayışından hareketle, iktisatçıların *non economic*

systeme sémantique”, Catherine Coquery-Vidrovitch, Daniel Hémerly, Jean Piel (der.), *Pour une histoire du développement, États, sociétés, développement*, Paris, l’Harmattan, 2007, içinde, s.255.

2 Louis Dumont, “Önsöz”, Karl Polanyi, *La Grande Transformation*, Paris, Gallimard, 1983, içinde, s. 18.

factors dedikleri süreçlerin tahlil edilmesi ve kontrol altına alınması içindir.”³ Kalkınma hamlesine sekte vurabilecek veya katkı yapabilecek ekonomi dışı etkenlerin ekonomik olanın merkeziyeti temelinde, dolayısıyla ikincil bir düzeyde incelenmesi eğilimi, herhangi bir kalkınma programında sıralanan tematiklerin hiyerarşisinde de gözlemlenebilir: daima öncelikle ekonomik başlık, sonrasında daha “oynak”, daha “değişken”, “ek başlık” statüsünde ikincil olarak telakki edilen sosyokültürel sorunsallar.

André Guichaoua ve Jean Majeres’e göre burada söz konusu olan, “sosyal etkenlerin baskın ekonomik ve politik paradigmaların *yanında* ‘iş gördüğü’ takdirde ele alınmaya *layık* görüldüğü ve dolayısıyla da ayrı bir çözümlemeyi gerektirdiği hiyerarşik bir *beraber bulunma* hâlidir.”⁴ Ekonomik indirgemeciliğin, sadece kalkınma konusunda değil, sosyale ilişkin her kavrama çabasında artan merkeziyeti, piyasanın toplumsal üzerinde son çeyrek yüzyılda kurduğu tartışmasız tahakkümün bir sonucu olarak ortaya çıkmakla beraber, bu süreçle doğrudan ilişkili olarak ekonominin, “sert” disiplinlerin epistemolojisine öykünerek daha kesinlikler içeren, daha nicel, daha rakamlarla ifade edilen bir kavrama faaliyetine dönüşme kaygısı veya saplantısı da ekonomizmin zihinleri ve toplumsalı kuşatışında fevkalade belirleyici olmuştur. Kalkınma sorunsallarının neredeyse tamamına sirayet etmiş bu anlayış, “ekonomik olanın merkeziyeti ve göreceli bağımsızlığından hareketle toplumsalın bütün karmaşıklığı ve zenginliğini indirgemeci bir anlayış çerçevesinde ele alma eğilimindedir.”⁵ Pierre Achard’a göre, uzun dönem ekonomi politik olarak adlandırılmış bir faaliyete bugün ekonomi bilimi

3 Silvia Sigal, “Sociologie du développement et sociologie des sociétés périphériques”, *Revue Tiers Monde*, vol. 23, No: 90, 1982, s. 398.

4 André Guichaoua et Jean Majeres, “Usages de la sociologie dans les organismes de coopération et du développement”, *Revue Tiers Monde*, vol. 23, No: 90, 1982, s. 438.

5 Pauline Bend, “Repenser le concept de développement, des impasses d’un processus de standardisation des sociétés à la nécessaire émergence d’un sens historique”, *Afrique et Développement*, Vol. XXXII, No: 3, 2007, s. 15.

adı verilmesi manidardır. Sanki “ekonominin kendi bilimselliğinden kuşkusu vardır ve politik özelliği tam da onu rahatsız eden şeydir.”⁶ Böylece “bilimsel meşruiyet” sorunu nicele, ölçülebilir olana vurguyla aşılmaya çalışılmakta ancak bu yapılırken de yapılan faaliyetin doğasına ilişkin epistemolojik sorgulama güçleşmektedir.

Kısacası kalkınma kavramının, son tahlilde sonsuz, sınırsız, nicel bir yayılma, artma hâli (veya hâllerini) işaret ettiği pekâlâ düşünülebilir. “Arayı kapatma”, “yakınsama” gibi görünüşte pek “masumane” kelimeler, hep bu belli bir istikamet doğrultusunda koşulan ve nicel değişkenlerin artışıyla değerlendirilen yarış metaforuna gönderme yapar. Bu şekilde, projenin, meta yönelimli bir modernite tesisi projesinin politik içeriği tamamıyla boşaltılmakta, nicel fetişizminin ve ekonomizmin hegemonyası (ve “bilimsel meşruiyeti”) altında “neden” ve “niçin” soruları bilinçli olarak “iskalanmaktadır.” Böylece insanlığın önüne “her zaman çok ve daha çok”tan başka bir hedef koyamayan, “anlamsız” ancak bir o kadar da yıkıcı bir politik projeyi sorgulamak güçleşmektedir. Oysa bu sorgulamanın *her şeye rağmen* yapılması elzemdir. Kapitalist sınırsız büyüme-yayılma-metalaştırma mantığının ve bitmez tükenmez doğayla bilek güreşine tutuşma kompleksinin yarattığı devasa tahribat (gerek ekolojik gerekse toplumsal) ve bu küresel “çılgınlık hâllerinin” zorunlu sıkışma noktaları bu sorgulamanın aciliyetini bugün her zamankinden daha da dramatik bir şekilde ortaya koymaktadır.

Elinizdeki çalışma bir tarihte bu sorunsalları dert edinmiş bir yazarın (ki yan tematikler üzerinden bunları dert etmeye devam etmektedir) iki yıl boyunca yürüttüğü bir saha çalışmasının kitaplaştırılmış hâlidir. Fransa’da Paris 1 Üniversitesine bağlı bir araştırma merkezinde (Institut d’Etudes du Développement Economique et Social) 2008-2010 yılları arasında takip edilen bir postdoktora programı çerçevesinde kurumsal şartları ve fi-

6 Pierre Achard, *La sociologie du langage*, Paris, PUF, 1998, s. 100–101.

nansmanı sağlanmış ve Weimaraner cinsi köpek yetiştiren bir çiftlikte bakıcı olarak geçirilen mesai yanında tutku ve heyecanla yürütülmüştür. 2011 yılında hem Türkiye’de (aynı başlıkla, Özgür Üniversite Kitaplığı içerisinde) hem de Fransa’da *Le Développement vu de Turquie* başlığıyla (Paris, Harmattan) okuyucuyla buluşmuştur. (Aslında pek de buluşmamıştır! Çünkü satış rakamları özellikle Türkiye’de oldukça mütevazı kalmıştır.) Bir kitabın gerçekten “iyi” olmaması (ki bunun kriteri değişebilir) ihtimali dışında, raf başarısını etkileyen birçok etken mevcuttur. Bu etkenler genelde, o ülkenin yazım alanının hususiyetleri ile (önemsenen sorunsallar/türler, “iplenmeyen” tematikler/yazım pratikleri vb.) yakından ilişkilidir. Hadi örnek olarak sizlere ticari bir sır verelim! *Heretik*’in “hocam bu kitap kesin patlama yapar” beklentileriyle büyük bir heyecan içinde satışa sunduğu bazı eserlerin (Bourdieu’nün *Vârisler*’i ve Becker’in *Haricîler*’i) satış miktarları oldukça mütevazı kalmıştır. *Vârisler*’in, Mart 2014’te Aydın Üniversitesinde düzenlenen “Pierre Bourdieu Sempozyumu”nda ulaştığı satış miktarı, stanttaki diğer kitaplara kıyasla göreceli olarak geride kalmıştır. Oysa bu kitap, Bourdieu’nün Cezayir deneyimi sonrası yayınladığı ilk klasiklerinden değil midir? İlk baskısının yapıldığı 1964 yılından bu yana Fransa ve dünyanın geri kalanında kaç baskı yaptığını tahayyül etmek bile güç değil midir? “Bourdieu konuşulan”, Bourdieu’nün çalışmalarının tartışıldığı bir sempozyumda, 50 yıllık bir gecikmeyle Türkçeye kazandırılmış bir klasiğin “peynir-ekmek” gibi gitmesi gerekmez mi normalde –üstelik %35 indirimle? Enteresan bir ülkeyiz vesselam; sürprizleriyle, karşılık bulmayan beklentileriyle, nüfuz edilmesi her zaman kolay olmayan mantığıyla...

Sevgili okur, bu ifadeler “ticari bir kaygıda” (ki bu da olabilir, ticari kaygı da meşrudur sonuçta) esasını bulan bir bıkkınlık hâlinin yansıması olarak anlaşılmalıdır kesinlikle. Kavrayışım yettiğince, kalemim döndüğünce ifade etmeye çalıştığım şey, bu ülkenin yazım ve akademik alanın hususiyetleri ve yönelimle-

rinin çok farklı olabileceği ve şaşırtıcı sürprizlere mahal verebileceğidir. Bu ülke belki de en azından sosyal bilimler alanında, bir yazarın kendisini tüm yetkinliği ve maharetiyle ortaya koyduğu temel eserlerine kıyasla, aynı yazarın veya teorinin “kırılmış” özet izahatlarının daha kıymet gördüğü bir “biliyormuş”, “okuyormuş” ve “anlıyormuş” gibi yapma krallığıdır. Eğer hâl böyleyse ustaları, ustalıklarını konuşturdukları eserler üzerinden okuyucuyla buluşturmayı dert edinmiş *Heretik* ne yapsın? “Tükkânı” kapatıp, kepenkleri indirip gitmek mi lazım bu diyarlardan? Elbette “hayır!” Emegimiz ve gücümüz yettiğince ve bilhassa kredi kartlarımızın limiti imkân verdiği sürece devam edeceğiz bu çılgınlığa! Kendimize ulvi bir “aydınlatma veya özgürleştirme misyonu” biçtiğimizden değil; Türkiye gibi, akademik alanın çürümeye yüz tuttuğu bir atalet mabedinde, bir işe yaradığımızı hissettiğimiz ve “nefes aldığımız” tek yer burası olduğu için. Öyleyse buyursunlar efendim; raf başarısı muhtemelen mütevazı bir seviyede seyredecek olan bir kitap daha. İlgi çekse de çekmese de gündemin ve anın temel ilgilerinden ve sorunlarından ne kadar uzak olsa da gerçekten önem verdiğim, ciddi bir mesai harcadığım ve elimden geldiğince düzgün bir iş çıkartmaya çalıştığım “kalfalık eserim!”

Not: *Bir zamanlar bir de “çıraklık” eserim vardı benim: Türkiye’de Asker ve Siyaset. Daha başlamadan biten bir ilişki gibi, nesnesi yok oldu gitti günün birinde. Bir sosyoloğun başına gelebilecek en talihsiz kaderi tecrübe ettim böylece. Meslektaşlarım nesneleriyle hissiyat yüklü ilişkilerini sürdürürken mutlu ve mesut bir şekilde (nesnesine âşık sosyologlar boldur ülkemizde; örneğin her yerde işçi sınıfını arayan ve bulan tutkulu sosyologlar) benim, bırakım âşık olabilmeyi, tutunabileceğim bir nesnem bile kalmamıştı artık!*

İyi günler!

Levent Ünsaldı

Ankara, 28.03.2014